

УДК 316.613

Ю.В. МОСАЄВ

ВІДОБРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ “ТІЛЕСНІСТЬ” У МЕЖАХ СОЦІОЛОГІЇ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

У статті здійснено теоретичний аналіз відображення концепту “тілесність” у межах соціології постмодернізму. З’ясовано особливості соціального відображення концепту “тілесність” у межах соціології постмодернізму.

Ключові слова: тілесність, тіло, постмодернізм, соціологія постмодерну.

Тілесність як соціокультурний феномен – це перетворене під впливом соціальних і культурних чинників тіло людини, що володіє соціокультурними знаннями і смислами та виконує певні соціокультурні функції, які є важливими для повноцінного функціонування в межах соціуму.

Включення “людини тілесної” в соціокультурний простір тягне за собою істотні наслідки для його тіла, що перетворюється із біологічного феномена в явище соціокультурне та здобуває, на додаток до своїх природно заданих атрибутів, властивості й характеристики, породжені соціальними й культурними впливами.

Найбільш виразним цей факт стає при порівнянні й аналізі наслідків тих впливів системи соціальних відносин, культурних цінностей, субкультурних орієнтацій, які чиняться на людське тіло, вони є різні за своїм характером. Найбільш яскраво й точно, на нашу думку, розкрито особливості цього концепту в межах соціологічної думки в працях представників саме соціологічної постмодерністської школи.

Серед зарубіжних дослідників, які заклали теоретичну основу вивчення тілесності, на основну увагу заслуговують праці представників феноменологічного напрямку П. Бергера, Е. Гоулднера, І. Гофмана, Дж. Дугласа, Т. Лукмана, М. Мерло-Понті, А. Франка. Не менш значущими є праці західних постструктуралістів, а саме: Р. Барта, Ж. Бодріяра, Ж. Дельоза, Ж. Дерріда, М. Дуглас, А. та М. Крокера, Ж.-Л. Нансі, М. Фуко.

Важливе значення для просування у зазначеній предметній галузі мають дослідження психологічного характеру, які пов’язані з проблемою формування образу фізичного “я” людини у структурі її самосвідомості та самооцінки, питаннями спілкування та невербальної комунікації, “мова тіла”, теоретичними основами “тілесно-орієнтованої психотерапії” (В. Баскаков, Л. Гозман, Л. Петровська, Б. Поршнев, О. Соколова, В. Столін, І. Тищенко, Г. Тхостов, Я. Чеснов та ін.). Окремий напрям становить школа гендерного аналізу в соціологічному знанні, представниками якої є: О. Баллаєва, М. Баскакова, О. Здравомислова, А. Тьомкіна, В. Ушаков та ін.

Мета статті – висвітлити відображення концепту “тілесність” в межах соціології постмодернізму.

Поняття “тіло” є багатофункціональним і багатозначним терміном. У різних науках це поняття має різні значення. Наприклад, в алгебрі – це безліч з двома операціями (додавання і множення), що має такі властивості: утворює абелеву групу відносно складання; всі ненульові елементи утворюють групу щодо множення; має місце дистрибутивність множення відносно додавання [10]. Виходячи з цього визначення, поняття “тіло” є важливим і неоднозначним феноменом. Подібні визначення є і в геометрії, де головний акцент ставиться на сферності існування того чи іншого об’єкта в просторі. На нашу думку, простір у геометрії можна порівняти з філософським, але ще існує і поняття фізичного тіла як пересічного матеріального об’єкта. Однак нас цікавить соціобіологічна складова цього концепту.

Власне соціобіологія є однією з найбільш неоднозначних і суперечливих наукових дисциплін другої половини ХХ ст. Все почалося в 1975 р. з публікації книги ентомолога Едварда Вілсона “Sociobiology: The New Synthesis” [13]. Книга була першою спробою пояснити такі типи соціальної поведінки тварин (переважно, мурах, адже це була спеціалізація Уілсона), як альтруїзм, агресія за допомогою еволюційних механізмів. У цій книзі лише остання глава стосувалася поведінки людей, в подальших своїх працях він здебільшого спеціалізувався на темі відносин між людьми. Як показує контент-аналіз його статей і монографій, то особливістю соціобіологічного підходу в межах соціологічного дискурсу є своєрідне мікшування знань з біології та соціології, що призводить до спроби створити можливість міждисциплінарного дискурсу, дослідження якого підкріплювалося б апелюванням до біологічних фактів та артефактів, які могли б сприяти підкріпленню або запереченню окремих соціологічних конструктів.

З біологічної точки зору, тіло (лат. *Corpus*) – фізична оболонка живої істоти, котра найчастіше протиставляється його нематеріальним атрибутам, таким як душа або (само-) свідомість. Клітинний матеріал, як правило, не розглядається як тіло. Наука, що вивчає будову біологічних тіл, називається анатомія, а його функціонування, наприклад, обмін речовин, вивчає фізіологія. Мертве тіло називають трупом або просто “тілом” [14]. Отже, це визначення не виходить за межі типових знань пересічного українського школяра середньої школи. В соціобіологічному підході в соціологічному дискурсі з’являється поняття “тілесності”.

У класичній науці виникнення поняття “людська тілесність” пов’язано, насамперед, з ім’ям А.Ф. Лосєва, який у своїх працях використовував його для характеристики соціальних якостей людського тіла. Тіло як таке – це об’єкт природознавства, осередок дії законів органічного світу [6, с. 6]. Людське тіло, крім дій загальних законів життя, відчуває вплив закономірностей соціального життя, які, не скасовуючи перших, істотно модифікують їх прояв. Власне кажучи, ця проста і досить нехитра думка лежить в основі всієї концепції людської тілесності як філософського підходу до осмислення специфіки людського тіла.

За словами І. Биховської, хоча термін “тілесність” не є інновацією, його не можна віднести до усталених і загальноприйнятих понять: “Відсутність його в широкому науковому обігу й пов’язана з цим відсутність одноманітності його тлумачення веде його до необхідності уточнення кожного разу” [7, с. 107]. Така ситуація виникає через постійну видозміну тіла як біологічного об’єкта та складної біологічної системи. І тому концепт “тілесність” постає новим нелінійним об’єктом соціобіологічних відносин у межах соціологічного дискурсу.

Не менш важливу роль відіграє цей концепт у соціокультурних відносинах. Тілесність у культурі, на думку Д. Міхеля, – “те, що завжди виготовляється, та матеріальність, яка ніколи не буває вільна від форми, від формування і переробки, це текстура, в яку вплітаються волокна культурних сенсів” [9, с. 8]. Тобто тілесність вплітається в основні канони. Канон (грец. – норма, правило) – система правил, норм, які панують у мистецтві в будь-якій історичний період або в будь-якому художньому напрямі і закріплюють основні структурні закономірності конкретних видів мистецтва [7, с. 503]. І саме тому канонізація тілесності грає одну з найголовніших ролей у сфері споживацтва.

Та все ж основним чинником розвитку концепту “тілесність” є наявність такого напряму соціологічних досліджень як постмодернізм. Така історія-пам’ять – форма сучасного переживання минулого – є сьогодні єдиним легітимним предметом соціологічних досліджень. Подібне твердження, сформоване під відчутним впливом концепцій М. Фуко (“владизнання”), Ф. Фукуями (“кінець історії”), Дж. Бела (“кінець політики”), Ж. Бодріяра (“символічний обмін”, “тотальність симулякрів” і “банальні стратегії”), можливо, й не виглядає достатньо переконливим, проте виступає в ролі важливого репрезентативного маркера сучасної історичної свідомості. Всі згадані концепції створені в межах постмодерністського підходу як у соціології, так і історії.

Щодо розвитку нових концепцій, які створюються в тій чи іншій науці, слід пам’ятати головний “меседж” для оцінки постмодерністської науки, висловлений М. Мерло-Понті. “Наука маніпулює речами і відмовляється вжитися в них. Вона створює для себе їхні внутрішні моделі і, здійснюючи над цими своїми умовними позначеннями, або змінними, ті перетворення, які з ними дозволено здійснювати за вихідним визначенням, лише зрідка, від випадку до випадку співвідноситься з дійсним світом” [8, с. 10]. Наука завжди була й залишається мисленням, що викликає захоплення своєю активністю, винахідливістю і розкутістю, спочатку прийнятої установкою трактувати всяке суще в сенсі “об’єкта як такого”, тобто відразу і як ні в чому від нас не залежне, і разом з тим призначене для нашої обробки.

Водночас сам М. Мерло-Понті і створив одну з найголовніших тез для так званого постмодерністського сприйняття “тілесності”. “Загадковість мого тіла заснована на тому, що воно відразу і таке, що дивиться, і видиме. Здатне бачити всі речі, воно може бачити також і саме себе і визнавати при цьому те, що воно бачить, “зворотний бік” своєї здатності бачення. Воно ба-

чить себе, бачить і сприймає дотиком відчутне, воно, мабуть, відчутно для самого себе”. Це свого роду самосвідомість (soi), однак не в силу прозорості для себе, подібної прозорості для себе мислення, яке може мислити про будь-що, тільки асимілюючи, конструюючи, перетворюючи в мислиме [8]. Тобто свідоме усвідомлення свого власного “тіла” як фізичного і соціобіологічного організму призводить до визнання своєї суспільної вартості, її визначення в межах власної повсякденності здебільшого і визначає ступінь самооцінки та соціальної репрезентативності соціальних відносин.

Перехід у дослідженнях від звичайної особистості та її тіла до досліджень міжлюдських відносин і поведінки людей, які знаходяться у особливих станах, відображено в працях Дж. Дуглас, піонера цього наукового напрямку. “Поведінка відображає особистість – ось головне правило, яким ми, мисливці за серійними злочинцями, керуємося у своїй роботі. Кримінальна поведінка серійних злочинців, які зазіхають на життя і свободу інших, продиктовано насамперед прагненням утвердитися, пережити відчуття повноти життя за рахунок підпорядкування і приниження іншої людини. Хижаки мають різну природу і ховаються під різними обличчями, але всі вони смертельно небезпечні. Ключовий момент кожного злочину – це так званий розпис злочинця, який не слід плутати з його технікою. Техніка – це те, що злочинець робить, щоб по можливості легко й швидко здійснити те злочинне діяння, яке він замислив, тоді як розпис – це те, що він робить для емоційного задоволення, те, заради чого він і йде на злочин [5]. Надмірна актуалізація на особистості злочинця в працях цього автора спричинена надмірним його інтересом до кримінології, але саме надмірне вивчення тіла людини мало вагомий внесок в розвиток теорії та практики “тілесності” та супровідних з ним концептів.

Важливим представником ідей теорії тілесності в постмодерністській соціології є Д. Бел. У власній теорії інформаційного конструювання він вивів таке поняття: “Поняття постіндустріального суспільства є аналітичної конструкцією, а не картиною специфічного або конкретного суспільства. Вона є якоюсь парадигмою, соціальною схемою, що виявляє нові осі соціальної організації і стратифікації в розвинутому західному суспільстві” [1, с. 15], саме в умовах сучасності актуалізувалася нова парадигма тілесності, тобто “тілесності” віртуальної. Віртуалізація – надання набору обчислювальних ресурсів або їх логічного об’єднання, абстраговані від апаратної реалізації, і забезпечення при цьому логічної ізоляції обчислювальних процесів, виконуваних на одному фізичному ресурсі. В реальності віртуалізація “тілесності” відбулася через візуалізацію “тіла” як товару. Здебільшого цьому процесу сприяв розвиток комп’ютерних ігор, реклами та порнографічної індустрії. У цих напрямках розвитку культури сформувалася так звана культура “маніпуляції тілом”. До того ж це активізувало індустрію пластичної хірургії, яка загострила сприйняття свого власного тіла, що породило цілу інфраструктуру. На думку того ж Д. Бела, “постіндустріальне суспільство... є “ідеальним типом”, побудовою, складеним соціальним аналітиком на основі різних змін у суспільстві” [1, с. 16]. І саме тому сьогодні

вже багато не тільки бажаючих змінити власне тіло, або навіть стать, а вдосконалити його шляхом кіборгізації окремих його органів.

Як стверджував М. Фуко, щоб підкорятися, треба щось робити, тобто, здійснювати підпорядкування. Кого ведуть на розстріл, йде туди своїми ногами. Влада не може бути реалізована, якщо той, на кого вона спрямована, не здійснює просування цієї влади, підкоряючись їй і виконуючи її [12]. Крім того, сьогодні класичні форми владного домінування, здійснюваного за допомогою прямого насильства, не так поширені, як раніше; сучасне домінування – економічне, політичне або культурне – здійснюється більш м'яким способом. Воно часто транслюється за допомогою консюмеризму, популярної естетики й масової культури та демонструється у вигляді “сексуальної свободи”. І ця свобода була особливим привілеєм для молоді протягом всієї другої половини ХХ ст., потім переросла в “бум” одностатевих відносин, які перервалися зародженням так званої асексуальності серед підлітків. На сьогодні це проблема Японії, але є ознаки поширення асексуальності серед підлітків і на інших просторах азійського континенту [13].

Відносно лінгвістики, соціолінгвістики, тіло – універсальне, але його соціальна семіотика історично й контекстуально зумовлена. Американський аспірант, побачивши календар в інтернеті, “прочитав” його як шантаж, що виходить від недоброзичливців прем’єр-міністра і був вражений, дізнавшись, що видання є щирим виразом відданості. Оголення завжди структурується і “осмислюється” соціально: зображення тіла буває гімном репродукції і національної могутності (наприклад, здорове материнське тіло в нацистському мистецтві) або об’єктом еротичних фантазій, воно може зв’язуватися з естетичним ідеалом краси й молодості або з роздумами про буття і час [4]. Поширеність цього поклоніння “тілесності” призводить до великої кількості соціальних проблем. Тут і відвертий страх перед старістю у жінок, і страх сексуальних дисфункцій серед чоловіків та сумнозвісні розлучення серед зрілих шлюбних пар через невірність з молодим сексуальним партнером. У всіх цих випадках ми вбачаємо наслідки так званого культу тілесності на фоні занепаду духовності.

У праці Ж. Бодрійєра “Спокуса” тіло є елементом спокуси, яка є своєрідною суспільним протистоянням [2]. Реальність жертвних стосунків, відношення не економії (психологічної, еротичної тощо), а витрати, при якому зображення дій спокусника – не що інше, як дзеркальне відображення готової спокуситися жертви. Чи можна наділяти реальністю цей жертвний пакт, який об’єднує дуелянтів, це проходження ритуалу, який скасовує в своїй основі закон (коли є правило і проходження такого, питання про закон і його трансгресії відпадає сам собою: всередині правила немає жодної риси, яку можна було б переступити, а дотримання будь-якого іманентного правила автоматично виводить за межі поза межі спільного співтовариству закону). Скажемо відразу: така реальність для нас маргінальна. Реальність спокуси не тільки потіснена й обмежена сучасним суспільством (підпорядкування гри як такої педагогічним цілям; спеціальні міс-

ця для азартних ігор і ще більш регламентовані – для спілкування трансвеститів), але сьогодні й вона невпинно переводиться в знаки, тобто таку, що складається із сигналів, суб'єктивності.

Висновки. Концепт “тілесність” є одним з найцікавіших і таких, що вимагає всебічного дослідження в межах соціологічного дискурсу. Адже після того, як в науці та суспільних відносинах відбувся занепад духовності, “тілесність” стала одним з домінуючих концептів соціальних відносин.

Список використаної літератури

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М. : 1999. – 340 с.
2. Бодрийяр Ж. Соблазн / Ж. Бодрийяр – М. : Ad Marginem, 2000. – 268 с.
3. Быховская И.М. Homo somatikos: аксиология человеческого тела / И. Быховская. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 208 с.
4. Гапова О. Полный фуко: тело как поле власти [Электронный ресурс] / О. Гапова. – Режим доступа: <http://commons.com.ua/?p=11001>.
5. Дуглас Дж. Кто победит хищника? [Электронный ресурс] / Дж. Дуглас. – Режим доступа: <http://www.serial-killers.ru/materials/duglas-dzh-kto-pobedit-xishhnik.htm>.
6. Жаров Л.В. Двадцатилетний опыт изучения проблемы человеческой телесности (взгляд врача и философа) / Л.В. Жаров. – Ростов н/Д., 2001. – С. 6.
7. Культурология / Н.Г. Багдасарьян, Г.В. Иванченко, А.В. Литвинцева и др.; [под ред. Н.Г. Багдасарьян]. – 4-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 2002. – 511 с.
8. Мерло-Понти М. Око и дух / М. Мерло-Понти. – М. : Искусство, 1992. – 360 с.
9. Михель Д. Тело в западной культуре / Д. Михель. – Саратов, 2000. – 172 с.
10. Тело // Математическая энциклопедия. – М. : Советская энциклопедия, 1977–1985. – С. 790.
11. Уилмор Дж. Х. Физиология спорта и двигательной активности / Дж. Х. Уилмор. – К. : Олимпийская литература, 1997. – 504 с.
12. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / М. Фуко, пер. с фр. В. Наумова [под ред. И. Борисовой]. – М. : Ad Marginem, 1999. – 420 с.
13. Японцы “доработались” до асексуальности. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hrc.com.ua/content/news/index.php?news=7511>.
14. Cavalli-Sforza L. Cultural Transmission and Evolution: A Quantitative Approach / L. Cavalli-Sforza, M. Feldman. – Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1981. – 240 p.
15. Edward O. Wilson Sociobiology: The New Synthesis / O. Edward. – Belknap Press, 1975. – 270 p.

Стаття надійшла до редакції 27.06.2013.

Мосаев Ю.В. Отображение концепта “телесность” в рамках социологии постмодернизма

В статье осуществлён теоретический анализ отражения концепта “телесность” в рамках социологии постмодернизма. Выявлены особенности социального отражения концепта “телесность” в рамках социологии постмодернизма.

Ключевые слова: телесность, тело, постмодернизм, социология постмодерна.

Mosaev Y. Display concept of “physicality” in the sociology of postmodernism

The concept of “physicality” is one of the most interesting and those that require comprehensive research within the sociological discourse. Because once in science and public relations occurred decline of spirituality “physicality” has become one of the dominant concepts of social relations.

Key words: physicality, body, postmodernism, postmodern sociology.